

BERNEA
Stewart

Estu
BERNEA

**CADRE ALE GÂNDIRII
POPULARE ROMÂNEȘTI
CONTRIBUȚII LA REPREZENTAREA
SPAȚIULUI, TIMPULUI ȘI CAUZALITĂȚII**

PRECISIA

PREFAȚĂ

pagina 5

ERNEST BERNEA – UN *PRIMUS INTER PARES*

Primul meu contact cu Ernest Bernea a fost atunci când am văzut în vitrina unei mici librării din Orșova, unde mă aflam în delegație, cartea *Cadre ale gândirii populare românești*, apărută la Editura Cartea Românească (1985), pe care o ratasem la București. Era, de fapt, lucrarea de față, apărută într-o formă cenzurată pe alocuri, conform ideologiei acelor vremuri. Chiar și așa, acea apariție produsese oarece vâlvă, pentru valoarea cercetării, dar și pentru că autorul ei era editat după o lungă perioadă de interdicție, timp în care efectuase și mai mulți ani de închisoare comunistă.

Ernest Bernea a fost unul dintre oamenii în legătură cu care mă urmărește regretul de a-i fi ratat în această viață în ceea ce privește o întâlnire directă, față către față. Am avut privilegiul să fiu prieten cu fiul lui Ernest, cu Horia Bernea, pictor de mare clasă, și chiar să lucrez în echipa lui timp de aproape zece ani, la Muzeul Țăranului Român. Chiar dacă numai discret afirmat, ceea ce a făcut Horia Bernea în Muzeu reprezenta, într-un fel, o împlinire a unui testament spiritual al tatălui său. Testament la nivel de neam. Din compătimire cu fiul, aveam să merg la înmormântarea tatălui, la mănăstirea Cernica, într-o zi friguroasă de la sfârșitul anului 1990.

Lucrarea de față trebuie privită ca formând pereche cu altă lucrare fundamentală a autorului, anume cu *Civilizația română sătească* (1944).

Lucrarea *Cadre fundamentale ale gândirii populare românești* vine ca o sinteză a unui lung șir de studii prealabile pe tematicile respective. Însăși *Introducerea* lucrării prezintă o vădită importanță științifică, prin clarificări de program și de metodă, pe care autorul le furnizează cititorului. El evidențiază avantajele muncii de teren față de cea în bibliotecă, în cazul cercetării etnografice. În felul acesta materialul este viu, iar contactul cu realitatea nemijlocit. Ernest Bernea își propune să studieze satul arhaic („*un zăcământ de date de o mare importanță științifică și națională*”¹) și formele de viață străvechi. Desigur ceea ce s-a păstrat din ele. Cu cât lucrurile sunt mai vechi, cu atât ele sunt mai aproape de origini și par capabile să spună mai apropiat despre taina ființării unui neam. Ernest Bernea este conștient că un cercetător al acestor „*forme de gândire și explicație care aparțin unui nivel interior*” are nevoie de finețe și măiestrie, precum și de imaginație creatoare. De fiecare dată, el pornește la drum prin a descrie fenomenul (cu o prezentare concretă și vie) și continuă cu o pătrundere mai adâncă a lui, prin care *despică* realitatea folosindu-se de unele *libertăți ale spiritului critic*. Se pune pe cale în *căutarea sensului*. Urmărește „*descifrarea unui mod specific de a gândi*” al țaranului, ca „*expresie a unei mentalități și [a unor] coordonate etnice*.” Cercetarea autorului s-a îndreptat spre conștiința subiecților, spre viața lor interioară. Observația lui în această privință este pe cât de inedită, pe atât de profundă, anume că viziunea (*reprezentarea*, spune Bernea)

¹ Toate citatele între ghilimele și scrise cu italice din această *Prefață* sunt extrase din *Cadre fundamentale ale gândirii populare românești*. Pentru ușurarea lecturii, nu am mai menționat paginile de unde provin, bazându-ne pe încrederea cititorului.

asupra spațiului, timpului, cauzalității determină mentalitatea țăranului (nu invers!). Referindu-se la **procesul de cunoaștere al țăranului**, Ernest Bernea observă cum acesta încearcă să afle răspunsuri mai mult sau mai puțin coerente pentru toate misterele lumii și, prin aceasta, *să-și ajute conștiința să se liniștească* (s.n.). Excepțional! În multe cazuri reprezentarea țăranului premerge știința și filosofia. Când nu a putut da răspuns unor mistere, țăranul le-a *acoperit* cu imagini și simboluri. Ernest Bernea detectează un caracter uneori antropomorfic al explicării cognitive la țăran, de unde, între altele, folosirea *personificării*. Cunoașterea țăranului se întemeiază pe acumularea unor date câștigate în urma filtrării aduse de tradiție. Adesea, explicațiile lui spun mai degrabă despre o respirație a sufletului său. Întotdeauna, prin cunoaștere țăranul caută („*în mod sigur și în primul rând*”) satisfacerea unor nevoi interioare, ceea ce este cu totul remarcabil și lăudabil. Imaginația și emoțiile intense intră totdeauna și ele în jocul cunoașterii. Cu toate acestea, modul de a gândi al țăranului este coerent, el „*se naște tocmai din nevoia de a face ordine, a afirma și a nega, de a alege și de a stabili, deci de a exclude confuzia, întâmplarea și incertitudinea.*” Căci, în fond, „*țăranul nostru este un realist, nu un naturalist.*”

Bogăția materialului cules l-a obligat pe Ernest Bernea să aplice metoda *inducției selective*, alegând totdeauna ceea ce era mai complex și mai expresiv. Așa se operează, de altfel, la analiza oricărei culturi importante.

Autorul începe prin a face un survol asupra stadiului cercetărilor în legătură cu spațiul, timpul și cauzalitatea la momentul respectiv, în diverse domenii ale științei (fizică și matematică, filosofie, istoria culturii, istoria religiei, psihologie, sociologie, etnologie). Concluzia sa este că etnografia presupune alt câmp de experiență, care necesită alte metode de cercetare. În mod oarecum paradoxal

pentru un om al credinței, cum era Ernest Bernea, nu a aflat izvoarele de tratare teologică. Este drept că la vremea conceperii lucrării, *Dogmatica* Părintelui Stăniloae nu apăruse. Trebuie menționat faptul că Ernest Bernea nu face exces de citate din lucrările savanților sau confrăților contemporani. Cel mai adesea avem de-a face numai trimiteri fugitive la titlurile lucrărilor lor reprezentative pentru tematica acestei cărți².

În ceea ce privește **spațiul**, referințele autorului sunt la filosofie (apriorismul kantian), la fizico-matematică (teoria relativității a lui Einstein), la etnologie și filosofia culturii (Frobenius, Spengler, iar de la noi Lucian Blaga), la sociologie (Émile Durkheim, Levy-Bruhl), la istoria religiilor (Mircea Eliade).

² Poate că este relevant să alcătuim o listă integrală a autorilor citați sau menționați de autor.

Pentru spațiu: Émile Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse* (1925); Lévy-Bruhl, *Les fonctions dans les sociétés inférieures* (1922); Mircea Eliade, *Le sacré et le profane* (1965); Gaston Bachelard, *L'expérience de l'espace dans la physique contemporaine* (1937).

Pentru timp: Henri Bergson, *Essai sur les données immédiates de la conscience* (1889); Martin Heidegger, *Sein und zeit* (1927); G. Bachelard, *La dialectique de la durée* (1936); Lecomte de Noüy, *Le temps et la vie* (1936); M. Souriau, *Le temps* (1937); Louis Lavelle, *Du temps et de l'éternité* (1945); Pierre Janet, *L'intelligence avant le langage* (1936) și *L'évolution de la mémoire et la notion du temps* (1928); Mircea Eliade, *Le sacré et le profane* (1965); C. Rădulescu-Motru, *Timp și destin* (1940); Vasile Băncilă, articol despre calendar în *Ideea europeană*; Ion Ionică, *Îndrumări pentru monografiile sociologice* (1940); Louis de Broglie, *Matière et lumière* (1937); Wiener Heisenberg, *La nature dans la physique contemporaine* (1963); Dimitrie Gusti, Mircea Vulcănescu.

Pentru causalitate: Louis de Broglie, *Matière et lumière* (1937); Lévy-Bruhl, *La mentalité primitive* (1922); Daniel Essertier, *Les formes inférieures de l'explication* (1932); Pierre Janet, *Le début de l'intelligence* (1937); Henri Wallon, *De la act la gândire* (1964); Jean Cazeneuve, *La mentalité archaïque* (1961); Lévi-Strauss, *Gândirea sălbatică* (1970); Wiener Heisenberg, *La nature dans la physique contemporaine* (1954); Marcel Mauss și H. Hubert, *Esquisse d'une théorie générale de la magie* (1902-1903); Wilhelm Wundt, Konrad Theodor Preuss, Émile Durkheim, Raoul Allier, Olivier Le Roy, Max Planck.

Studiind **timpul**, Ernest Bernea atrage atenția cum cercetările științifice din momentul respectiv introduceau, pe lângă *timpul fizic*, și noțiunea de *timp psihologic*, văzând timpul ca pe „*un fenomen resimțit interior*,” ca atare ca pe un „*un timp calitativ, colorat, sub semnul unei conștiințe umane care există*.” Amintește de Martin Heidegger (cu lucrarea sa celebră *Sein und Zeit*) și de Louis Lavelle (*Du temps et de l'éternité* – 1945), dar se apleacă cu mai multă stăruință asupra cercetărilor psihologului Pierre Janet. Conform lui Ernest Bernea, acesta pune „*noțiunea de timp și conștiința de a exista în timp*” în funcție de *viața de relație* și de cultura căreia îi aparține cel care face evaluarea. Mai mult: „*Timpul este un rezultat al dezvoltării vieții sufletești a omului și o expresie a conștiinței*,” ca atare timpul obiectiv pare să fie, în general, dominat de cel subiectiv. Autorul deplânge ignorarea problemei timpului de către etnologii și sociologii români.

În sfârșit, cercetând **cauzalitatea**, Ernest Bernea arată felul în care problema a devenit mai complexă prin studiile fizicii contemporane, care fac o trecere de la determinismul clasic la principiul de incertitudine enunțat de Weiner Heisenberg. Ideea de cauzalitate a căpătat astfel „*o corectură*.” Cauzalitatea devine un raport deschis, în care apare și pista *posibilului*, întrucât „*ordinea și libertatea coexistă*.” Cercetările fizicii au avut implicații imediate asupra filosofiei, dar în domeniile psihologiei și etnologiei cercetarea nu a ținut pasul cu evoluția fizicii. Ernest Bernea pare să adere la teoriile lui Daniel Essertier (*Les formes inférieures de l'explication* – Paris, 1932), cel care vorbește pentru culturile primitive de prezența unei cauzalități mistice, una bazată nu atât pe o realitate concretă, cât pe una inventată. Nu atât adevărul contează, cât certitudinea interioară, stabilitatea. Pentru o ordonare în fondul său emoțional, țăranul recurge la „*imaginație și*

verb." Putem vorbi, aşadar, de o cauzalitate cu caracter poetic, ceea ce este nespus de frumos, mai ales dacă ea conduce la stabilitate interioară. Şi, pe urma lui Essertier, Ernest Bernea conchide că un astfel de tip de abordare a cauzalităţii constituie „*un fundament al nevoii de a exista, de a supravieţui.*” El merge în prelungire, propunându-şi să desluşască „*modul cum apare şi funcţionează cauzalitatea în filosofia noastră populară.*” De remarcat, măcar în trecut, că sociologul vorbeşte în chipul cel mai firesc despre o *filosofie populară*. Această filosofie este influenţată de toposul în care se dezvoltă: satul românesc. În gândirea poporului român supravieţuiesc forme arhaice de construire a cauzalităţii, dar care în vremea din urmă (el se referă îndeosebi la prima parte a veacului al XX-lea, când a făcut cercetările de teren) sunt tot mai mult măturate de o prefacere social-politică şi spirituală a lumii (care, cum s-a văzut, s-a accentuat în timpul comunismului şi a devenit devastatoare în epoca contemporană).

Ernest Bernea vede în teza lui Lucian Blaga propusă pentru explicarea fenomenului românesc în legătură cu cultura şi civilizaţia (nu o specifică, dar probabil că se referea la cea, binecunoscută, referitoare la *spaţiul mioritic*) o simplificare care poate conduce la eroare ştiinţifică. Ea poate ajuta într-o măsură la înţelegerea mai uşoară a unor manifestări, dar nu poate epuiza căile de cunoaştere ale culturii noastre populare, cum încearcă să lase impresia.

Ceea ce ne propune lucrarea lui Ernest Bernea, după propria-i mărturie, este a vedea cum rezolvă gândirea populară problematicile cercetate (spaţiu, timp şi cauzalitate) în cadrul sistemului ei de credinţe. Raportarea lui Ernest Bernea faţă de colegii de breaslă este una critică. El propune noi unghiuri de abordare, adaptate cercetării etnologice şi sociologice a satului arhaic, în care acordă un loc important actelor rituale. Adaptează metodele de analiză şi sinteză

la materialul de care dispune. Mai întâi la culegerea lui, pe baza unui plan sistematic, flexibil desigur, iar apoi, văzându-i duhul, la aflarea metodelor adecvate spre a-l valorifica într-o măsură cât mai mare. Tratează problemele analizate așa cum i le-a descoperit viața, așa cum reies ele din „*condiția spirituală a satului românesc.*” În felul în care se raportează țăranul român la problemele spațiului, timpului și cauzalității, realitatea obiectivă își dispută adesea întâietatea cu subiectivitatea voinței omului. De aici și o anumită frumusețe și un anumit farmec...

Chiar dacă spațiul, timpul și cauzalitatea sunt prezentate distinct în trei părți ale lucrării, ele sunt văzute de Ernest Bernea în interconexiune și întrepătrundere. Lucrarea este construită ca un triptic, cu trei volete separate, dar care sunt asamblate la final într-o zugrăvire științifică unitară și coerentă.

Fiecare parte a lucrării beneficiază de un scurt capitol introductiv, după care autorul trece la sistematizarea științifică a materialului bogat de teren de care dispunea. Scopul este acela de a fixa datele gândirii țărănești prin coordonatele ei specifice majore, cele perene.

Materialul cules, atât cât este prezentat în carte, constituie (și) o colecție de aserțiuni cu caracter accentuat aforistic, care seduc prin profunzime intelectuală și poetică formulare. Foarte adesea apar adevărate perle de înțelepciune genuină. Sigur, în primă instanță, cititorul va fi atras, preocupat și încântat tocmai de acest material. În ceea ce privește textul care înflorește în jurul lui, el cere un efort mai aplicat, răsplătit, ce-i drept, de o satisfacție intelectuală și sufletească pe măsură. Materialul prim produce din partea cercetătorului său devotat, în fericită consecință, adevărate nestemate științifice. Ernest Bernea se pune însă totdeauna în slujirea țăranului, lăsându-i acestuia preeminența.

Să parcurgem cele trei părți, pentru a vedea principalele caracteristici ale gândirii țaranului român în privința spațiului, timpului și cauzalității așa cum le deslușește și le propune Ernest Bernea.

Spațiul este un „*dat fundamental al existenței noastre.*” Dat „*prin misterul creației.*” Spațiul este o față a vieții, un aspect al existenței lumii, „*un cadru, o categorie și o formă elementară de explicație.*”

Elementul prim al spațiului este **locul**. La țaran acesta nu este niciodată neutru, nu este abstract, ci încărcat de un anumit duh. Există *loc bun* și există *loc rău*. Într-un fel sau altul, el a ajuns să fie astfel încărcat. Adesea *locul bun* este legat de posibilitatea sfințeniei, iar *cel rău* de cea a păcătuirii. Locurile rele sunt predominante în lume în raport cu cele bune. Ele pot deveni rele în urma unor manifestări ale naturii sau a păcătuirii oamenilor. Sunt nefaste nu numai omului, ci și vietăților sau plantelor. Mai este și *locul ferit*, un loc bun care nu poate deveni rău (biserica, grădina, mormântul).

În continuare, autorul parcurge zone concentrice de locuri importante pentru viața țaranului. În centru se află **casa cu ograda sa**. Ne spune Ernest Bernea: „*omul vechilor noastre așezări vedea în casă un obiect nu numai material, ci și spiritual, nu numai de întreținere a vieții cotidiene, ci și de promovare a unor valori spirituale tradiționale.*” Casa și curtea au un rost de obârșie și „*sunt îmbibate de un fond moral.*” Casa constituie un loc bun, „*generator în sens material și spiritual.*” Ea asigură transmiterea moștenirii părintești, constituind un canal al tradiției (n.n. în acest sens, este de luat în considerare și încărcătura noțiunii de „casă părintească”). O casă are o încărcătură cu totul personală, care o deosebește de oricare altă casă. De aceea țaranul își părăsea cu mare greutate și chiar cu îndurerare casa, iar casele cu totul părăsite deveneau locuri rele. Trecând

la cercul următor, sunt observate **preajma și vecinătatea**. Vecinătatea constituia o manieră mai organică de grupare în satul arhaic decât ulița, reprezentând „o prelungire a spațiului familial.” Vecinii îți devin într-o anumită măsură ca și rudele. Următorul cerc îl constituie **satul și hotarul** său. De la satul său „omul își trage substanța, care îi dă putere și sănătate, mai mult decât atât, îi dă libertate și certitudine.” Cât despre hotar, el „este o limită a ceea ce constituie viața satului și a omului său,” având atât un conținut material, cât și unul spiritual. Hotarul este păzit adesea prin acte rituale magice. Noțiunile de *localnic* și *venetic* fiind extrem de strâns legate de spațiu, veneticul nu va fi niciodată integrat, oricât ar locui într-un sat în care el ajunge să trăiască. Ernest Bernea conchide că fiecare loc are „caractere proprii, care dau o întreagă gamă de valori și sensuri,” a căror amprentă o poartă omul pe tot parcursul vieții lui. **Țara** este și ea un spațiu, cu înțeles de pământ al strămoșilor. Cât despre **cosmos**, țăranul și-l reprezintă „complex și viu.”

Se pleacă dintr-un loc sau se ajunge la el pe un **drum**. În principiu, drumul este un loc bun, mai ales dacă este un drum drept. Drumurile „sucite” (ascunse, șerpuite, întortocheate, frânte etc.) sunt, dimpotrivă, periculoase. Fiecare drum este particular, are caracteristicile sale anume. Orice deplasare, orice schimbare de loc, constituie *ab initio* o aventură deodată spațială și spirituală. Orice întrerupere a drumului (pod, punte, pârleaz, gard etc.) este rău văzută de țăran. Tot așa, răscrucea și răspântia sunt locuri periculoase (chiar dacă și locuri de popas). Pentru îmblânzirea lor se pun cruci sau fântâni. Autorul stăruie asupra diferenței de nuanță între *drum* și *cale*, numai până la un punct sinonime. Cale se numește și „mijlocul prin care poți ajunge la un scop.”

Un drum are două capete. Ca atare presupune o **direcție** de parcurgere, care trebuie aleasă. Prin faptul

că are o finalitate, venind ca urmare a sensului ales, direcția, la țăran, este totdeauna încărcată de calitate și are și un conținut spiritual. Direcțiile sunt valorificate prin sensurile lor. În general, în viață, pentru un om lucrurile în desfășurarea lor trebuie să aibă (*un*) sens. Autorul descoperă un soi de *determinism spiritual* al direcțiilor. Înainte și dreapta sunt încărcate pozitiv. Înapoi este ambivalent: poate fi pozitiv, dacă întoarcerea se face după atingerea țintei, sau negativ, dacă vine ca urmare a ratării ei. De aici și explicarea superstiției care spune că nu este bine să te întorci din drum că-ți merge prost. Apariția unui obstacol impune schimbarea direcției, alegerea unui *mers împrejur*. Ernest Bernea constată o predominare a drepte față de stânga în alegerea țăranului român, ea având însușiri binefăcătoare. Dreapta are multe semnificații: de putere trupească, de judecată corectă și sănătoasă, uneori chiar de frumusețe. Argumentația vine din multiple planuri, de la cel al firescului uman la cel al spiritualului religios. Astfel se explică apariția unei alte superstiții, aceea că trebuie să pornești la drum cu dreptul pentru ca lucrurile să(-ți) meargă bine.

Dacă trecem de hotarul satului, dăm peste spațiul vast pe care-l reprezintă **lumea**. „Nu lumea e în spațiu, ci spațiul e în lume,” iată o concepere a lumii cu caracter metafizic. Lumea este guvernată de legi care se cer respectate. Rânduiala ei originară este de sorginte divină, frumoasă, „nu în înțelesul științelor noastre fizice, ci mai sigur în sensul celor biologice și morale.” Lumea este pe de o parte limitată, în măsura pe care o cunoști, pe de altă parte nesfârșită, prin faptul că depășește puterile de cuprindere ale minții omenești. Cu alte cuvinte, cunoașterea dă măsura sau nemăsura ei. Spațiul cuprinde nu numai lumea de aici, ci și pe cea a transcendentului, nevăzută, o „lume de dincolo,” altfel organizată, „de necuprins cu mintea noastră.”

Lumea văzută este într-o relație continuă și de taină cu o lume nevăzută: „Lumea nevăzută dă suflu cosmic și mistic celei văzute, iar aceasta din urmă dă celeilalte consistență. De aceea poporul român trăiește în cele mai mici lucruri un fel de sentiment al grandorii și frumuseții cosmice..” **Frumusețea a devenit un reper existențial major în conștiința țaranului!** Chiar dacă lumea este foarte mare, în concepția țaranului ea nu este fără sfârșit. Ernest Bernea observă că țaranul român nu are noțiunea de infinit. Spațiul este necuprins, dar nu infinit. Există o „margină a lumii.” Nici chiar moartea nu-l poartă pe om într-o lume infinită. Nici vidul nu apare în conștiința și în reprezentările țaranului român. Mai mult chiar, el are o repulsie pentru acesta. Omul dispune de două căi pentru un proces de cunoaștere a lumii. Una este cea a sentimentului, a unei intuiții interioare. Cealaltă este cea a gândirii, a reflecției. Cel mai adesea explicația țaranului asupra creării lumii este cea de sorginte biblică. În mai mică măsură, apar explicații care pun crearea lumii pe seama *stihilor*, văzute uneori ca întunecoase, alteori ca luminoase. Putem vedea în ele o relicvă a aceluia *tohu-vabohu* biblic de la începutul lumii. Există o *ordine cosmică* originară, caracterizată prin echilibru și armonie. Acestea sunt cele care dau durabilitate lumii. Ernest Bernea: „Ordinea cosmică este un principiu al existenței pentru poporul român. Frumusețea așezării lumii este frumusețea ordinii ce o stăpânește..” Cu alte cuvinte, o frumusețe interioară este cea care acreditează frumusețea exterioară. Oricum, de observat, din nou, preeminența frumuseții...

Spațiul are **reper de orientare**. Cele în plan orizontal sunt *punctele cardinale*, care în limbajul țaranilor capătă denumiri cu încărcătură poetică (*răsărit, apus, miazăzi, miazănoapte*). Spre detalieri, sunt denumite în același fel momente ale zilei (*dimineață, prânz, amiază, vecernie, seară,*

miezul nopții). Acestea, chiar fără a fi determinate cifric, sunt de o uimitoare precizie. Ernest Bernea observă că reperele spațiale, la țăranul român, sunt încărcate calitativ, pentru că „*determinante psihologice și spirituale sunt asociate celor geografice.*” De pildă, răsăritul și miazăzi sunt benefice, în timp ce apusul și miazănoapte sunt nerodnice. Concluzia: felul în care concepe țăranul spațiul „*dă vieții o culoare și un sens propriu.*” În plan vertical determinantele sunt *susul și josul*, încărcate și ele calitativ. Sus este cerul, bolta cu „cheie de boltă,” jos este pământul, iar și mai jos este centrul pământului. Astfel, pe lângă crucea orizontală a punctelor cardinale, se creează și o cruce verticală. Limitele spațiale sunt, așadar, „înaltul cerului,” „afundul pământului” și „marginile pământului.” Cerul este de două feluri, văzut și nevăzut. Caracteristica care deosebește radical cerul de dincolo și pământul este una temporală: *veșnicia*. În același timp, este de observat că raiul este plasat în cer, la lumină, în timp ce iadul jos, sub pământ, la întuneric. Sunt momente trecătoare când, după credința țăranilor, cerurile se deschid și atunci „*se produc efecte de o mare amploare, întreaga natură, de la plantă la om, capătă puteri și frumuseți noi, se produc adevărate minuni.*” *Frumuseți noi...* Exceptional! Mai există la români și credința în „celălalt tărâm,” cel mai adesea subteran (fără să fie însă iadul!), unul care constituie o lume aparte, de poveste, guvernată de alte legi decât cele de pe pământ, unele în general nesănătoase.

Un capitol se referă la **relația satului cu lumea**. Pentru țăran lumea „*este bine articulată; puterea și frumusețea ei de aici vin.*” Lumea are **un centru**: unii îl văd în Dumnezeu, alții în soare, dar cel mai mulți îl văd în însuși satul lor. Subcapitolul 3 al acestui capitol, unul dens și oarecum concluziv, este de nerezumat și ar merita a fi citat în integralitatea lui. El spune despre **rânduiala** pe care o

vede țăranul român în toate cele (de la gospodăria proprie la cosmos), rânduială care aduce echilibru și armonie și pe care el se străduiește s-o respecte, pentru bunul mers al vieții. Ieșirea din rânduială era foarte prost văzută, ca o existență bolnavă, și conducea la marginalizare de multe feluri.

Spațiul este văzut de țăran pe de o parte ca *loc*, așadar limitat, „*redus ca dimensiuni și bogat în date moștenite, în intimitatea căruia își duce viața și din care își trage rodul muncii,*” iar pe de altă parte este receptat ca *orizont*, atât în sens material, cât și spiritual, un spațiu „*deschis, larg și cuprinzător.*” Cum am văzut, există și un al treilea mod de a vedea spațiul, acela ca *lume*.

Lumea țăranului, fie ea materială sau spirituală, este o lume în care **natura** este omniprezentă la nivelul cel mai intim, pe tot parcursul existenței, inclusiv prin mormânt. Cele ce țin de viața în lume au ritm, fiind într-o mișcare care presupune (re)generare și creație. Țăranul aderă la natură „*nu numai din necesitate materială, ci și din îndemn lăuntric, din nevoi metafizice și estetice.*” Și frumos spune autorul: „*Țăranul român cunoaște fizic natura, dar o prelucreză metafizic, o transfigurează dăruindu-i frumusețe și potențial..*” Atitudinea lui este una de *respect și acomodare*. Nu se împotrivesc naturii, ci se folosește de ea conform legilor ei: „*natură-cultură este pentru el un efort de continuare și completare, nu de frângere și înfruntare a datelor.*”

Ceea ce face ca spațiul satului românesc tradițional să fie complex și interesant este faptul că „*interven elemente de natură spirituală ce aparțin unei alte viziuni și mentalități decât aceea creată de științele fizico-matematice.*” Este un spațiu care răspunde unor aspirații spirituale și care beneficiază „*de o mare infuzie spirituală.*” Țăranul român vede relația dintre om și spațiu ca pe una ce poate fi de „*rudenie spirituală.*”

Spațiul, fie el cel material (fizic), fie cel spiritual, conchide Ernest Bernea, este pentru țăranul român *intuitiv și concret, viu și experimental*. Uneori ajunge să fie personificat. Fiind unul al realităților concrete și vii, spațiul țăranului român „*crează afinități și repulsii, afirmații și negații, creează modalități diverse cu o pluritate de sensuri care dau viață și culoare tuturor lucrurilor.*” El poate fi, deodată, *omogen și eterogen*, în funcție de locul din care este privit, din interior sau din exterior. Totodată, fiind încărcat de calități și valori specifice fiecărui loc, este un spațiu *discontinuu*. Prin poziții, forme și direcții el capătă calități și valori, care sunt ale sale și numai ale sale, anume. Foarte adesea țăranul folosește pentru forme denumirea de *chipuri*, iar chipul nu rămâne la exterior ca forma, ci spune ceva și despre ceea ce este dincolo de granița vizibilului. Și, asumându-și „*îndrăzneala,*” Ernest Bernea afirmă: „*chipul în modul țărănesc de a gândi ia sensul formei în înțeles aristotelic.*” Spațiul țăranului este totdeauna un *spațiu activ*, participând de o anumită manieră la ceea ce se petrece în interiorul său. Are o unitate organică, nu mecanică.

Țăranul român, dotat cu o deosebită imaginație creatoare, încearcă să se folosească benefic de calitățile și valorile unui spațiu, uneori și încercând să-l încarce favorabil prin manifestări ceremoniale de acte magico-religioase, fie ele comemorative (datini și obiceiuri), fie ele integratoare într-o ordine cosmică sau socială (îndeosebi riturile de trecere). Tot prin astfel de practici se încearcă a fi protejate **locurile de trecere** (pragul casei, în poartă, la trecerea podului, la răscruce, la hotar etc.), care presupun anumite pericole. Un punct de trecere cu totul special este *pragul bisericii*, care face trecerea de la un spațiu profan la unul sacral.

Concluzia: „*Prins în țesătura măiastră a lumii și pătruns de credința firescului ce o străbate, omul satului nostru tradițional*

vede în spațiu unul dintre aspectele fundamentale ale existenței, străbătut până în cele mai neînsemnate forme de o respirație cosmică,” ceea ce face ca pentru el spațiul să ajungă a fi mijloc pentru „o atitudine în fața lumii și a vieții.” Lucrul acesta a ținut de altfel să-l sublinieze și Horia Bernea când a conceput expunerea sa expozițională de la Muzeul Țăranului Român.

Timpul... Viața este „o oglindă a timpului care ne este dat în mod original.” Începutul și sfârșitul vieții sunt în timp. Ernest Bernea își propune să studieze „timpul la nivel etnologic, pe baza sistemului de credințe ale poporului român.” Timpul este o condiție a firii, a existenței lumii, și are caracter de lege, dincolo de puterea și voința omului. Timpul are o putere. Fără timp, „lumea și viața nu ar avea sens.” El constituie un „cadru existențial și categoric al cunoașterii.” Totodată, în preajma timpului țăranului „plutește o atmosferă de mister și insesizabil.” Este un timp trăit intens, încărcat calitativ, prin aceasta un timp activ. A fi presupune, în lumea aceasta, a fi în timp. Timpul are „un început și un sfârșit,” definitorie îi este trecerea, „e un timp ce se consumă.” Timpul trece și toate cele ce țin de timp sunt trecătoare. Trecerea presupune și schimbare, ca atare momente de criză. La țăran, trecerea impasibilă a timpului „introduce o notă de scepticism, de îndoială asupra eficacității efortului uman,” consideră Ernest Bernea. Țăranul folosește expresia „s-a trecut” în legătură cu multe cele din viața sa materială și spirituală. Omul este conștient că trecerea aceasta înseamnă, inexorabil, și mers către moarte. *Marea trecere* este mereu la orizontul timpului țăranului. Ea nu reprezintă un sfârșit, ci intrarea într-o altă viață, care este caracterizată prin permanență. Cu toate acestea, îl marchează pe țăran, iar trecerea timpului spre ea îi induce o anumită tristețe. În această condiție, sufletul este împovărat, dar nu doborât, căci nu asistă

decât la o stare naturală a lucrurilor. Omul care ignoră condiția sa de trecător prin această lume „își alterează natura și deschide izvoarele răului.” O rămânere nesfârșită în această lume este privită ca un blestem. A se vedea, de pildă, în basme și povești! Dar găsim povara unei prea lungi viețuiri pe pământ și în rugăciunea Dreptului Simeon („Acum slobozește pe robul Tău, Stăpâne, după cuvântul Tău, în pace...”). Pe de o parte, țăranul trăiește în timp, pe de alta îl depășește prin sistemul său de credințe, printr-o bună orientare spirituală, încât „reușește să învingă clipa trecătoare, să învingă efemerul, să învingă adică timpul.” El unește permanent clipa cu eternitatea. Plasându-se în timp, țăranul știe că toate trebuie rânduite în timp, că fiecare lucru trebuie făcut la o anumită vreme, că nimic nu se poate face cum se cade la întâmplare.

Țăranul sesizează existența *timpului fenomen* și a *timpului veac*. A fi în timp înseamnă pentru român a fi în veac. Apropiat de el, veacul este altceva decât timpul istoric, fiind încărcat cu o notă de misticism. El este „o contrafață a unei alte existențe.” Ființarea în veac spune că lucrurile sunt, în același timp, trecătoare (ca fenomene) și eterne (ca sens). Sunt în timp, dar sunt și dincolo de timp, căci, într-un fel, participă deja la eternitate din vremea efemerității lor. Eternitatea se explică prin existența lui Dumnezeu. Prin faptul că-L are pe Dumnezeu și comunică cu El, țăranul participă la etern din această viață. Se poate spune că pentru țăran „între timp și eternitate nu este o separare și nici o excludere.” El trăiește într-o **perspectivă a eternului**, ceea ce îi rezolvă principalele probleme legate de timp: a începutului, a sfârșitului și a nesfârșitului, a morții ș.a. Pentru țăran timpul se întinde și curge între facerea lumii și Judecata de Apoi, între două eternități, ceea ce corespunde învățaturii Bisericii. Dacă „*timpul istoric științific este lipsit de viață,*” timpul veac al țăranului

este viu, concret, complex, organic, divers, bogat, colorat și activ, lucru care se vedește și din terminologia folosită în legătură cu el. Este un timp calitativ. Din el răzbate un suflu tainic. Este măsurat „mai mult cu sufletul” decât cu ceasul. **Memoria** are un rol decisiv, căci ea fixează timpul. Raportul dintre timp și veșnicie este unul biunivoc: „prin timp se exprimă veșnicia și prin veșnicie se întreține, se alimentează timpul.”

În ceea ce privește diacronia timpului, **trecutul, prezentul și viitorul**, „printr-o dialectică specială a spiritului,” sunt strânse la țaran „într-un tot organic.” Veacul este cel care leagă trecutul și viitorul într-un prezent continuu. Accentul cade totdeauna pe trecut, care „reprezintă un fond generativ inițial” și „se impune obiectiv,” în timp ce prezentul este „imediatul trăit,” iar viitorul „ceva posibil, deocamdată doar gândit.” **Trecutul**, ca „un fel de depozit al timpului,” este cel care toarce firul tradiției. Este o tradiție vie, care, printr-o dinamică specială a fenomenelor, duce la dublul caracter al obiceiului, anume de a fi deodată conservator și creator. Trecutul deține într-un chip misterios timpul, „ca un sâmbure care deține de la început floarea și fructul.” Din el își trag existența prezentul și viitorul. Spiritul generator al Genezei se manifestă în chip universal și în zilele noastre. Lucrurile se pot schimba în formă, dar în fondul lor, în legea lor rămân aceleași. **Prezentul** reprezintă mai degrabă „un fel de articulație” a trecutului și a viitorului. Deși aparent la îndemână, el „se lasă greu surprins și definit.” **Viitorul** este cel care duce la împlinire lucruri „promise puse de la început.” Există o trecere regresivă: viitorul se obiectivizează și devine prezent, iar prezentul se spiritualizează, se transfigurează și devine trecut. Țăranul român vede curgerea timpului în desfășurare ciclică. Trecutul și viitorul se întâlnesc, în limita lor extremă, în eternitate.

Există la țăran ideea de *destin*, de *soartă*. Credința cea mai răspândită la țăran este că „*viața omului este predefinită, (...) hotărâtă principial, adică de la început, uneori chiar înainte de a se naște*” și, ca atare, „*nimic nu se poate face pentru schimbarea cursului vieții.*” La naștere vin ursitoare și menesc traseul vieții cu evenimentele ei importante, fericite și nefericite. Ceea ce poate încerca omul este să le îmbuneze pe ursitoare. În paralel mai funcționează în satul românesc, ce-i drept, mai rar, și „*o atitudine activă, în care voința omului poate influența în mare măsură soarta sa,*” prin orientarea spiritului, prin starea sufletească. Autorul propune să observăm o diferență de nuanță între *soartă*, care este implacabilă, și *destin*, „*unde datul și libertatea colaborează și în acest fel voința omului poate interveni.*” Poate pentru că *destin* implică (în rădăcina sa) pe destinație, ca atare conștiința necesității atingerii unei ținte (și) prin efort propriu. Ernest Bernea observă și existența unui *destin comun*, asociat unui *timp social*.

Țăranul acordă timpului „*atenție și respect,*” folosind „*însușirile și sensul timpului.*” Asta pentru a-și asigura rodnicia faptelor, care presupune „*o disciplină și o prescripție riguroasă.*” Actele pozitive sunt condiționate de timp. Lucrul acesta este cu atât mai necesar când este vorba de faptele de natură religioasă și, îndeosebi, magică. „*Timpul este temelie actului ritual,*” intrând „*uneori până în inima actului însuși.*” Există timp fast și timp nefast, timp eficace și timp ineficace, timp rodnic și timp nerodnic. Sunt zile bune și zile rele. Pare că regăsim în viziunea țăranului înțelepciunea Ecclesiastului.

Ritmul și organizarea timpului sunt de aflat în *calendar*. Pentru țăran, el este ceva dat natural („*așa cum este lumina soarelui sau zborul păsărilor,*” spune poetic autorul), venind „*de dincolo, dintr-o zonă unde e obârșia lucrurilor,*” ca atare viu, organic, neschimbător, definitiv, obiectiv. Are și rostul de

a face distincția între timpul profan și cel sacru, încercând „să dea un chip mersului vremii,” să marcheze „diferențele calitative,” spre bună folosință a timpului. Calendarul ritmează timpul (un ritm care și el este *calitativ!*), nu numai din punct de vedere material, ci și sufletesc. Calendarul țăranului „nu cunoaște litera, dar cunoaște rigoarea.” Are „un colorit mai variat, mai viu și mai umanizat în raport cu calendarul fizico-matematic.” Lucrul acesta privește anotimpurile, lunile, săptămânile, zilele, momentele zilei. La țăran și zodiacul are o implicație importantă pentru felul de a fi al omului și destinul său. Cu o mare atenție sunt privite **momentele de început**. Începutul poate influența decisiv o acțiune. Ca atare și momentul când se petrece începutul. El este foarte important, între altele, pentru obiceiurile de divinație și pronosticări. Multe evenimente înseamnă deodată un început și un sfârșit.

Autorul se ocupă pe parcursul unui capitol de **reforma calendarului** Bisericii, una destul de controversată, adoptată printr-o hotărâre a Sinodului Bisericii Ortodoxe Române din anul 1924. Ea a apărut țăranului „nu numai nefirească, dar și plină de primejdii.” Ernest Bernea o vede și el ca pe o dramă în viața satelor. Aceasta se baza în mod deosebit pe o tradiție atotstăpânitoare, pe **moștenirea din bătrâni** (s.n.), având pentru el „un caracter aproape religios față de care se impune cel mai profund respect.” Calendarul constituia partea acestei moșteniri și schimbarea lui era văzută ca un atac asupra ei, unul care putea tulbura întregul ansamblu de componente. La unii țărani au apărut atitudini dârze de împotrivire. Au fost din cei care considerau trecerea la noul calendar ca pe un păcat sau chiar ca pe o cădere din ortodoxie. Una dintre consecințele nefaste a fost apariția sectei stiliștilor.

Țăranul lucrează cu un *timp eterogen și discontinuu*. Totuși, în interiorul unei perioade el poate apărea ca

omogen. Ernest Bernea ne dă exemplul Postului Mare. E o perioadă omogenă, dar în sânul acestei omogenități, descoperi alte neomogenități, săptămâni cu o concentrare aparte. Timpul țăranului avea „o unitate în sens organic, dar nu continuitate în sens mecanic.”

Există și *timp sacru*, cel al *sărbătorii*. Duminica este un astfel de timp. **Sărbătoarea** rememorează și comemorează întâmplări mitice, dar îndeosebi evenimente biblice. Sărbătorile sunt punctele luminoase în funcție de care se rânduiește întreg calendarul. Sacrul este cel care condiționează profanul, iar nu invers. Sărbătoarea nu-și aparține numai sieși, ci se răsfrânge asupra unor perioade mai mari de timp. Ea este pe de o parte un punct terminus pentru încetarea unor activități, dar totodată este și început. Sărbătoarea este timp când omul se dăruiește Domnului, reprezentând astfel o legătură intensificată cu absolutul. Ca atare, ea constituie un timp prin excelență creator. Trăind-o cu implicare ca timp sacru, „om și natură se transfigurează.” Sărbătoarea îl ajută pe țăran să urmeze Domnului. Și prin ea se „păstrează o legătură misterioasă cu existența de dincolo de timp.”

Cauzalitatea... În ochii țăranului toate cele ce sunt sau se petrec în lumea aceasta au o cauză determinată și determinantă. Există atât un determinism riguros, cât și unul mai puțin riguros, datorat unor forțe necunoscute sau imposibil de cuprins cu mintea omenească. Ernest Bernea observă că în satul tradițional pentru *cauză* se întrebuițau termeni precum *putere* (pentru fenomene naturale și spirituale) sau *pricină* (pentru lucrurile cotidiene). O anumită reprezentare a lumii și a vieții, proprie țăranului (evidențiată în sistemul de credințe și în practicile curente), a condus la o anumită formă de explicare cauzală. Pentru țăran, cum foarte bine sintetizează Ernest Bernea: „Cauza este aceea care întreține și explică prezența

fenomenelor și înlănțuirea lor; pe de altă parte, fenomenele înseși au în natura lor cauza și o fac să activeze..” Cauzalitatea în realitatea țăranului nu este mecanică, dar nici exclusiv mistică. Iraționalul este la el mai degrabă suprarățional. Realitatea are o determinantă cosmică. Există totdeauna corespondențe de ordin spiritual, iar fenomenele se produc ca urmare a unor valențe de acest gen. Între lumi, cum vor fi fiind ele, terestră și cosmică, materială și spirituală, se stabilește „*un nesfârșit lanț de raporturi, reale sau posibile, efectuate sau virtuale, de natură spirituală antropomorfică.*” Ernest Bernea arată că pentru *realitate* țăranul folosește termenul de *ființă*, care se identifică în bună parte cu acela de *existență*. Există o realitate materială palpabilă și o realitate nevăzută, spirituală. Ele sunt complementare și gândite de țăran ca un întreg. Cuprind totdeauna „*ceva ascuns, ceva plin de mister.*”

Termenul de **rânduială**, folosit în popor, încearcă să se spună câte ceva despre „*izvoarele îndepărtate și greu sesizabile ale misterului creației.*” Rânduială înseamnă mai mult decât *ordine*, *lege* sau *cauză*, chiar dacă, într-o măsură, le acoperă. Sunt trei *ordini* principale în lume: cea a cosmosului, cea spirituală și cea socială. Ordinea este fundamentală și ea este cea care dă posibilitatea existenței și chiar identitate fiecărei existențe. Este dată o dată pentru totdeauna și nu poate fi schimbată. Când această ordine este încălcată, lucrurile merg prost și se ajunge la suferință, mai mult chiar „*lumea se distruge și totul moare.*” Lucrurile „*merg după natura lor*” și „*își fac legea,*” își îndeplinesc menirea și rostul. Voința umană, ca să aibă un rezultat atunci când intervine și se exprimă, se cere să fie în concordanță cu ordinea primordială pusă în lume. Ernest Bernea ne face atenți asupra faptului că locuitorul satului tradițional „*nu suportă confuzia și dezordinea*” și că are „*un fel de oroare față de tot ce e obscur, subteran și*

nedefinit." Tot așa, el „are repulsie pentru hazard, pentru lumea întâmplărilor, fără înțeles, fără sens." Faptul că nu se cunoaște cauza unui fenomen sau a unui eveniment nu înseamnă că ea nu există. Chiar și ceea ce se numește în mod obișnuit *întâmplare* are un temei și o cauză.

Ordinea se exprimă prin intermediul unor **legi** imuabile. La țăran, legea „*pare să aibă mai mult un caracter metafizic și religios.*" Ea ține de esența a ceva ce există, nu de formă. Legile nu împiedică însă **o pluralitate de forme**, prin care se manifestă mai accentuat misterul lumii, unul care „*depășește deseori puterea de înțelegere a omului.*" Totodată, țăranul vede **o unitate a universului** („toate lucrurile merg laolaltă"). Există o unitate statică (lucruri care există și persistă cu rostul lor), una dinamică (lucruri în continuă schimbare), precum și una care se creează prin întrepătrunderi între cele două („*orice schimbare produsă într-un dat se simte în ansamblul, în întregul organic al lucrurilor*"). În afară de legi, pe lângă ele, Ernest Bernea detectează la țăran ceea ce el numește *constante*. *Constanta* este „*un raport, o legătură ce există între lucruri și se manifestă prin ele,*" care dă tărie și creează puncte de sprijin în ordinea reală a lucrurilor. Există pentru țăran o unitate în diversitate și o armonie prin diferențiere. În acest tip de gândire, moartea este integrată în unitatea vieții, fiind „*biruită prin eternitatea întregului, prin armonia existenței.*" Eternitatea și absolutul sunt atribute care la țăran țin de Dumnezeu. Ele fac ca atunci când apar contradicții în gândirea lui ele să nu fie lipsite de o anumită logică susținătoare și salvatoare.

În ceea ce privește **cauzalitatea spirituală**, Ernest Bernea observă că ea se referea în satul românesc vechi la „*o altă lume, o lume misterioasă, dar nu mai puțin reală, populată de o mare bogăție de reprezentări și întreținută de un întreg sistem de acte de o mare eficiență.*" Chiar dacă o

cauză este de natură spirituală, ea „*apare și funcționează în realitate ca un fenomen obiectiv.*” Prin ea se încerca explicarea lumii și a vieții, așa cum și le reprezenta țăranul. Ea constituia totodată o *energie*, „*un regulator atât al vieții sufletești, cât și al celei sociale.*” Cauza eficientă lucrează în domeniul spiritual cu o mai mare lejeritate decât în natura fizică. Chiar dacă nu lipsesc anumite constrângeri venite din afară sau „de dincolo,” dintr-o realitate spirituală transcendentă, spiritul omului se manifestă mai liber și mai activ. La cauza principială și genetică pe care o reprezintă divinitatea se adaugă forțe spirituale care aparțin omului. Prin spiritul lui, omul poate cauza schimbări în ordinea materială a lucrurilor, a fenomenelor naturale. De pildă, prin magie. De aici și o mare responsabilitate a lui. Puterea de influențare este și mai mare în ceea ce privește **ordinea morală**. Cauzalitatea spirituală se impune și lucrează într-o transformare prin intermediul unor idei și al unor forme. Orice act implică o **credință** la pornirea sa, prezentă fie ca trăire, ca stare sufletească, fie ca idee, valoare sau scop. Simpla credință (nu neapărat cea religioasă, orice credință) „*funcționează și ca act, nu numai ca stare, și ea poate determina fenomene și angaja efecte scontate.*” În afară de credință, funcționează și **norma**, prin care sunt implicate scopuri și rosturi ce se cer îndeplinite. Omul este liber să aleagă dacă să facă sau nu o lucrare, dar nu poate s-o facă oricum, ci respectând anumite reguli, anumite moduri de organizare, adecvate, cu forme de acțiune concepute anume. Îndeosebi în magie, lucrul acesta este decisiv.

Ernest Bernea subliniază apoi **rostul cuvântului** la țăran, ca instrument important pentru executarea actelor. El capătă uneori complexitatea de *limbaj ritual*, luând forma unor formule, incantații, rugăciuni etc. Cuvântul ține de intimitatea spirituală ultimă a persoanei, deodată

de mintea și de sufletul ei. O exprimă cel mai apropiat. Nu rămâne un simplu vehicul de comunicare, ci are putere de *angajare funcțională*, deoarece „*dispune de o forță spirituală intrinsecă*,” putând fi un determinant de fenomene, o cauză eficientă. De aceea, exprimarea omului trebuie să fie foarte atentă, responsabilă, bazată pe bună-credință, dreaptă judecată, atitudine corectă ș.a.m.d.p. Puterea cuvântului vine și în urma unui proces de transcendere a limbajului, unui caracter sacru al originii sale, situată în divinitate. Pentru creștini Dumnezeu, prin Hristos, este, între altele, Cuvântul. Un Cuvânt făptuitor! Puterea cuvântului este mai mare decât a unor forțe materiale, pentru că omul este originar mai sensibil la el. Cuvântul este folosit asiduu în manifestările magico-religioase, la un punct maxim aflându-se această folosire în **rugăciune**. Prin rugăciune realitatea este purificată și fecundată! Rugăciunea este cale spre taina creației și are un rol regenerativ al ei. Foarte implicată este forța cuvântului în domeniul magiei medicale, al descântecului, al blestemului. Puterea cuvântului depinde și de calitățile celui ce-l folosește.

Foarte interesant este **raportul dintre cuvânt și gând** în mentalitatea țărănească. Practic, ele alcătuiesc o singură unitate. **Gândul** este deja cuvânt virtual. El are puteri deosebite („puterea gândului”) și ca atare poate fi un act, un determinant, o cauză a unor fenomene care apar. Totuși, puterea cuvântului rostit este mai mare decât a gândului.

Este de luat aminte la importanța pe care o dă țăranul **călcării cuvântului dat**, act condamnat total. Tot așa, **minciuna** este dezavuată fără rezerve, în linia evanghelică, unde ca tată al minciunii este văzut însuși diavolul (cf. Ioan 8, 44).

Ernest Bernea observă cum cercetările fizicii din veacul al XX-lea au schimbat percepția asupra cauzalității,

introducându-se noțiunile de *variabilă* și *probabilitate*. Științific privind, în analiza oricărui fenomen intervine totdeauna o *incertitudine*, care este obligatoriu de luat în considerare.

Felul în care vede țăranul cauzalitatea este în strânsă interconexiune cu modul în care vede el spațiul (în primul rând) și timpul. Țăranul se referă la „o altă lume și o altă concepție (reprezentare) decât a noastră.” Cauzalitatea la țăran este organică și ține cont de faptul că existența se petrece într-un spațiu și într-un timp, că între acestea există o corelație „care dă «chip» lucrurilor, le face nu numai să existe laolaltă, dar să și dureze în timp.” Este o altă formă de cauzalitate decât cea lineară, deterministă. Apare „ca un complex de date și de acte care merg laolaltă, efectuând deplasări sau transformări fără însă a periclita existența reală și concretă a naturii lucrurilor în general.” Modul în care vede țăranul cauzalitatea „este mai puțin precis, dar mai concret, mai viu.”

În încercarea sa de a desluși lumea, țăranul intră în dialog cu lucrurile, pune întrebări esențiale în legătură cu **obârșia și rostul fenomenelor** cu care se confruntă. Există o **știință populară**, cu baze empirice, nu atât de riguroasă ca știința cultă, o știință în care unele cauze pot fi inventate. Se infiltrează elemente care nu sunt raționale și nici verificabile experimental. Apar „agenți de natură spirituală,” intră în joc intuițiile și „fondul emoțional.” Apare foarte adesea un fundal mitic, precum și dublarea cu un sistem magic. Necunoscutul îl neliniștea și-l sensibiliza pe țăran, pentru că ascundea în el neprevăzutul, cu taina lui. Sunt fenomene care se repetă mereu și în raport cu care țăranul se simte liniștit, pentru că le-a descoperit regulile, și sunt fenomene accidentale, care-l tulbură și-l neliniștesc, dar care îl incită spre noi orizonturi de cunoaștere. În explicarea fenomenelor și faptelor, țăranul

vede intervenind diverse forțe, unele bine configurate, altele obscure și subterane.

Ernest Bernea intră într-o anumită polemică cu Lévy-Bruhl și Lévi-Strauss, criticând pozițiile lor referitoare la mentalitățile arhaice. Consideră că amândoi exagerează, într-o direcție sau în alta. Primul pentru că „*face o confuzie totală între subiect și obiect*” și elaborează *teoria mentalității prelogice*, prin care exclude din mecanismul de gândire al popoarelor primitive abstractizarea și raționamentul. Celălalt atunci când a afirmat primatul unor structuri intelectuale. Ernest Bernea consideră că o poziție echilibrată este cea mai indicată, una care vede în mecanismul de gândire al comunităților primitive o conlucrare între logica (ordinea) sentimentelor și logica intelectului.

Reprezentarea lumii fenomenale și explicarea ei au la țăran o bază empirică. Țăranul român observă faptele și fenomenele, precum și legătura dintre ele, după care caută să afle cauzele și legile care le determină sau stau la baza lor. Mai întâi au fost emoțiile puternice și impulsurile produse de lumea înconjurătoare. Ele au provocat întrebări, care au determinat în continuare căutarea de răspunsuri. Procesul de gândire și de cunoaștere s-a dezvoltat în etape, „*într-o gamă întreagă de forme și sensuri nu rareori contradictorii, dar totuși una pregătind pe cealaltă.*” Cunoașterea țăranului recurge la ordonare, descoperă raporturi stabile. Creează un fel de sistem organizat pentru explicarea datului imediat. Formele de cunoaștere ale țăranului știu să vadă lucrurile atât în distincția lor, cât și în complementaritatea și conlucrarea lor. La el, factorul intelectual a conlucrat și a colaborat totdeauna cu cel emoțional-afectiv. În felul acesta s-a ajuns la o concepție armonioasă în ceea ce privește cosmosul și trecerea lucrurilor. În ceea ce privește **fenomenele cosmice**, determinismul lor există prin legi și cauze specifice, dar

nu este absolut, căci pot interveni puteri transcendente sau cauze secunde.

Este foarte important și relevant faptul că la țăranul român „cauzalitatea materială și cea spirituală apar complementare și organice, pe un fond unic existențial.” Prin felul în care vede el cauzalitatea, țăranul român a putut fi mai aproape de realitate, mai aproape de viață.

Constante berniene... Câteva constante pot fi detectate în gândirea lui Ernest Bernea. Ele au în vedere privirea sa în legătură cu toate cele trei teme studiate.

Spațiul, timpul și cauzalitatea, îndeosebi prin rânduiala sau ordinea pe care o presupun, **constituie date fundamentale ale existenței umane**. Ca atare, a trăi înseamnă a trăi în datul lor, respectându-l și căutând să ți-l faci favorabil întru rodnicie. Trei sunt caracteristicile fundamentale pe care se sprijină viziunea românească: **reprezentarea lumii și a vieții este concretă, organică și dinamică**.

Prin cercetarea sa, Ernest Bernea urmărește „*descifrarea unui mod specific de a gândi* (s.n.), *expresie a unei mentalități*.” Vrea să fixeze datele gândirii țărănești prin coordonatele ei specifice majore.

El observă cum pentru țăran **elementele spațiului, timpul și cauzalității**, inclusiv elementele și determinantele lor (reperete spațiale, direcțiile cu țintele lor, calendarul și ritmarea lui etc.), nu sunt neutre sau abstracte, ci au o specificitate, **au calități, valori, atribute și „culori” anume**, sunt încărcate cu un duh care este al lor și numai al lor, au atribute care influențează acțiunile și fenomenele. Ca atare, este bine să ții totdeauna seama de această puternică încărcătură calitativă, cel mai adesea una cu conținut spiritual, care dă oricărui element al lumii create viață și culoare.

Țăranul vede **lumea și viața** ca pe **un tot organic**, ce se dezvoltă organic. Formele de conviețuire în satul organic

erau organice; spațiul și învecinările în el au o unitate organică; timpul, măsurarea lui, calendarul care-l ritmează sunt organice; cauzalitatea presupune întrepătrunderi într-o organicitate etc. Ca urmare, o schimbare petrecută într-una din zonele aceste unități organice se răsfrânge, benefic sau păgubitor, asupra întregului ansamblu.

Raportat la **procesul de cunoaștere** din alte medii sociale, Ernest Bernea observă cum la țăranul român el **are un caracter mai viu**, fiind în legătură directă cu *viața care palpită*. Ca atare, spațiul este viu, timpul este viu (cu osebire în cadrul actelor rituale), calendarul este viu, măsurarea timpului este mai vie, modul cum este receptată cauzalitatea este mai viu...

Organicitatea și viul conduc la **echilibru și armonie**. Acestea dau durabilitate lumii. Există o *ordine cosmică* originară. Lumea satului este supusă armoniei cosmice. Totodată există „*o intensă participare universală*” la ceea ce se petrece în lume. Armonia este păstrată prin respectarea rânduielii. Există, în același timp, o unitate în diversitate și o armonie prin diferențiere. Armonia existenței poate face ca moartea să poată fi integrată, și ea, în unitatea vieții.

Satul românesc este un receptacol atent și sensibil la **misterul lumii**. Misterul prim este misterul creației, cu importanța lui existențială pentru om. În rugăciune, cuvântul, adresându-se Creatorului, este legat direct de misterul creației. Rânduiala încearcă să spună câte ceva despre izvoarele acestui mister. La țăran realitatea materială palpabilă și cea nevăzută, spirituală, sunt complementare și gândite ca un întreg. Cuprind totdeauna „*ceva ascuns, ceva plin de mister*.” Lumea ca topos spațial este plină de mister și de mistere. Ele se manifestă, printre altele, printr-o „*pluritate de forme (...) care depășesc deseori puterea de înțelegere a omului*.” În preajma timpului țărânului „*plutește o atmosferă de mister și insesizabil*,” deoarece

„păstrează o legătură misterioasă cu existența de dincolo de timp.” Trecutul, îndeosebi, este deținător misterios al timpului.

Ernest Bernea este foarte atent și preocupat științific de **practicile magico-religioase**, foarte prezente în satul românesc arhaic. Ele constau îndeosebi în anumite acte rituale. Un act ritual „este de natură mistică, cu sensuri și puteri asupra lumii sensibile și suprasensibile, materiale și spirituale.” Până în zilele noastre au supraviețuit resturi de „mentalitate magică,” chiar dacă ele nu mai constituie un corpus compact și coerent. Asta și pentru că „progresul spiritual este mai lent și mai greu decât cel material.” Autorul observă cum **țăranul păstra față de natura lucrurilor „o atitudine de respect aproape religios și o permanentă acomodare”** (s.n.) Nu era loc la el pentru împotrivire sau siluire.

Pe tot parcursul lucrării sale, Ernest Bernea a fost preocupat de **raporturile cercetării etnografice contemporane cu cele din domeniul științelor matematicii și ale fizicii sau cel al filosofiei**. Autorul se dovedește a fi destul de bine informat în legătură cu ultimele noutăți în domeniu³ și deplânge faptul că etnologii contemporani lui nu țin cont de ele și nu țin pasul cu ele. Aceste cercetări au adus elemente care au schimbat unele percepții și puteau fi de folos cercetării etnografice în aflarea de noi nuanțe ale realităților din lumea satului. În același timp, Ernest Bernea considera că, ținând seama de aceste noi

³ Aflăm la eminentul etnolog această surprinzătoare frază polemică, mai greu de deslușit în toată esența ei: „se poate vorbi și în cazul științei moderne de manipulare de date fără a le cunoaște natura intimă, pe o ordine observată exterior, ceea ce, desigur, amintește de momente și forme mai vechi ale dezvoltării inteligenței umane.” Ideea pare să fie că o observare experimentală pur exterioară, care nu ține seama de natura intimă transcendentă a oricărei creații (obiect, ființă, fenomen etc.) poate conduce la o greșită raportare față de resorturile ultime care determină în chip natural orice cunoaștere.

descoperiri, etnologia trebuie să aibă, totuși, mijloacele ei specifice de cercetare, adaptate obiectului cercetărilor ei. Cercetătorul atrage atenția în mai multe rânduri că tot ceea ce ține de mentalitatea țaranului, de știința lui, de raportarea lui la lume și la viață este mult mai viu și mai colorat și mai încărcat spiritualitate decât în exprimările obținute prin intermediul științelor fizico-matematice. Această „culoare” vine și din faptul că țaranul pune în ecuație *„imaginația și intensitatea emoțională.”*

Dar, cel mai important lucru este, probabil, faptul că Ernest Bernea își propune să deslușească *„condiția spirituală a satului românesc”* (s.n.). Orice acțiune în viața satului presupune și un sens spiritual. În încercarea sa de a desluși lumea, țaranul introduce *„agenți de natură spirituală.”* Pe toate cele ce-l înconjoară, fie ele spațiale sau temporale sau cauzale, țaranul român le vede încărcate spiritual. Și nu numai că sunt încărcate, dar, în același timp, generează valori spirituale. În satul tradițional, pe lângă averea personală mai mică sau mai mare, fiecare era proprietarul unor valori spirituale comune. Ceea ce transmite tradiția sunt, cu precădere, tocmai aceste valori spirituale.

Concluzia finală a cercetării lui Ernest Bernea este aceea că *„în cazul poporului român suntem în fața unei societăți evoluate, chiar dacă în interiorul ei s-au păstrat elemente și forme foarte vechi.”*

Prin unghiul de abordare spirituală, prin felul în care se ancorează în credință fără ca aceasta să-i altereze instrumentele științifice, ci, dimpotrivă, potențându-i-le, prin amploarea viziunii sale, prin multitudinea de unghiuri de atac științific, prin buna implicarea empatetică și prin multe altele de acest fel, Ernest Bernea este între cercetătorii de seamă ai timpului său și ai generației sale un *primus inter pares*. Aria culturii sale generale a fost

extrem de vastă, lucru lesne de constatat, printre altele, și din componența bibliotecii sale, donate în mare parte, după moarte, prin fiul său, Muzeului Țăranului Român. Încă și mai mult se poate constata acest lucru din titlurile numeroaselor manuscrise publicate după moartea sa. Majoritatea lor rămăseseră în custodia fiicei sale, Tudora Bernea, care a făcut încercări repetate în vederea aflării unui editor prestigios pentru *opera omnia*. Concluzia ar fi aceea că Ernest Bernea face parte dintre bărbații de seamă ai culturii acestui neam, în ceea ce are ea mai de preț, iar opera sa este caracterizată de o irezistibilă înțelepciune poetică.

Costion Nicolescu

Notă asupra ediției

pagina 38

Am considerat de datoria noastră includerea în această ediție a unui scurt istoric al lucrării realizat de chiar autorul ei – istoric care nu se regăsește în nici una dintre edițiile precedente.

În contextul în care prima ediție a trilogiei de față, cea din 1985, a beneficiat de o prefață a cunoscutului etnolog și folclorist Ovidiu Bârlea, care la rândul său reprezintă o formă finală, restrânsă și revizuită, a unui prim referat mai cuprinzător asupra lucrării prezente, făcut de acesta cu câțiva ani înainte de apariția propriu-zisă a cărții, am dorit să includem în această nouă ediție și răspunsul – nota explicativă scrisă de Ernest Bernea la acest referat al lui Ovidiu Bârlea.

Am încercat astfel să dăm o notă mai caldă, personală ediției de față, reafirmând într-un mod discret, totuși ferm, prin chiar cuvintele autorului unele dintre principiile care ne-au călăuzit dintru început munca de editare/reeditare a operei marelui gânditor și om de cultură care a fost și rămâne Ernest Bernea: atenția față de detaliile mici ca întindere, dar majore ca semnificație – precum respectarea dorinței autorului cu privire la titlul lucrării, nicidecum o prescurtare sau modificare a acestuia, sau străduința noastră de a ne păstra aproape de acele norme de scriere pe care autorul însuși le privea drept firești și „în conformitate cu natura și spiritul limbii române.”

Ne-am străduit totodată în această nouă ediție să rămânem integral fideli cuvintelor și ideilor autorului, delimitându-ne în mod real de acele „omisiuni, modificări de circumstanță și denaturări” de care amintește și o notă de subsol a precedentei ediții a acestei trilogii⁴.

⁴ Ernest Bernea: *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, pag.5, București, Humanitas, 1997.

Cuvânt înainte

pagina 40

Lucrarea de față este o trilogie asupra unor cadre și forme elementare de gândire și anume asupra spațiului, timpului și cauzalității la poporul român. Începutul acestei trilogii s-a produs prin apariția unor articole și studii, publicate cu mulți ani în urmă, între care cele mai importante au fost acelea despre calendar în *Arhiva pentru știința și reforma socială* (1932) și eseul *Timpul la țăranul român*, în colecția *Rânduiala* (1941). Aceste încercări de început au ridicat o seamă de probleme legate de mentalitatea generală a satului nostru arhaic ce a păstrat forme de viață străvechi, chiar și atunci când este vorba de procesul de gândire, forme de viață ce aparțin unei civilizații românești populare, adică la nivel etnografic.

Culegerea materialului documentar, acela înregistrat până în anul 1944, aparține cu precădere unor zone etnografice de mari tradiții populare așa cum au fost Gorjul de Nord, Argeșul și Muscelul, Sibiul cu satele mărginene, Făgărașul, Câmpulungul Moldovenesc, iar cel nou aparține îndeosebi Țării Bârsei – Brașov prin reluarea cercetărilor între anii 1947-1952 și mai târziu în anii 1965 și 1966, de astă dată sub auspiciile Academiei R.S.R.

Încercările de sinteză ce le prezentăm aici sunt rezultatul acestor cercetări de teren, observații obiective asupra unor fenomene ce aparțin realității concrete, unele ce se

produc în mod spontan, neprovocat experimental așa cum sunt bunăoară obiceiurile, ceremonii sau acte rituale singulare, iar altele după un plan analitic, dar care nici el nu este lipsit de un contact cu faptele.

De ce cercetări de teren în tratarea unor astfel de probleme și de ce nu una din izvoare livrești? De ce nu lucrări pe teme și explicații inventate de felul *spațiului mioritic*? Da, pentru că terenul este acela care ne pune la dispoziție în primul rând un material autentic, în al doilea rând ne ridică probleme ce trebuiesc tratate și crează condițiile unei înțelegeri pe care numai faptul concret în forma și funcțiunea lui reală, cercetat pe *viu*, o poate aduce. În realitate lucrurile se prezintă legat și sensul lor se dezvăluie abia atunci când ajungem să descifrăm complexitatea lor organică, nu detașat și fără sens, cum arată ele în cele mai multe colecții. Fără viziunea întregului, fără substratul ce le alimentează, situația unei piese culese are o valoare științifică mult redusă. Muzica, literatura și dansul de cele mai multe ori nu sunt decât forme de expresie ale unui conținut de viață, ale unor semnificații care apar într-un complex și au de obicei un caracter spiritual.⁵

Dar nu numai atât: însuși domeniul, categoria de fapte are de spus un cuvânt. E ușor de înțeles că dincolo de unele obiectivări cu înfățișare precisă și stabilă, obligațiile cercetătorului cresc mult când are de studiat forme de gândire și explicație care aparțin unui nivel interior; se cere în acest caz, dincolo de o pregătire specială, multă finețe și măiestrie.

Atât în culegerea materialului (observație directă și anchetă) cât și în redactarea științifică a grupelor de fapte de care am dispus, am evitat metoda empirică care ne putea duce până la inutila și obositoare cădere în noianul

⁵ A se vedea *Poezia ca formă de expresie a obiceiurilor*, apărut în culegerea *Poezii populare în lumina etnografiei*, Ed. Minerva, 1976.

faptelor ne semnificative, practicând o inducție selectivă, metodă pe care logica a definit-o; pe de altă parte, prezentând și interpretând materialul am evitat pe cât a fost cu putință orice afirmație gratuită, dând imaginației noastre creatoare, necesară în cercetarea științifică, temeiuri de fapte concrete și rigoarea cerută în logica lor.

În legătură cu planul de redactare a celor trei lucrări avem de dat următoarele lămuriri: fiecare este alcătuită dintr-o introducere, două părți principale și o încheiere, laolaltă ele încercând să redea fapta particulară a fiecărui studiu.

În introducere, după o scurtă prezentare a celor mai însemnate cercetări contemporane din filosofie și cu precădere din domeniile unor științe umaniste, am dat o deschidere de orizont la înțelegerea fenomenelor în cauză, așa cum au apărut la poporul român în satul tradițional, rămânând ca pe parcursul cercetării lucrurile să capete temeiuri de fapte și rațiuni ale unui profil propriu.

În prima parte, am încercat să facem o descriere fenomenologică care e și o explicație a faptelor concrete, o reconstituire a acestor dimensiuni fundamentale ce condiționează viața omului și anume a modului cum arată și funcționează ele în viața spirituală a țaranului, așa cum se prezintă obiectivele în formele sociale și îndeosebi în expresiile culturii spirituale a satului tradițional.

În cea de-a doua parte, am încercat să pătrundem lucrurile mai adânc – mai adânc dacă analizând pe un plan abstract și despiciând realitatea după unele libertăți ale spiritului nostru critic, poate să însemne o mai prețioasă contribuție la rezolvarea problemei, decât prezentarea concretă și vie a fenomenului, așa cum am făcut în prima parte. În partea a doua deci am încercat să prindem ceva din principalele trăsături ale acestor cadre ale poporului român, adică natura și caracterele proprii, semnul acestor fenomene. Încheierea nu a făcut decât să tragă unele

concluzii firești faptelor și logice rațiunii lor de a fi și funcționa.

Pentru a îndepărta eventualele greșeli de interpretare vom face de la început unele precizări asupra naturii studiilor și metodei folosite în cercetare.

Cu problema spațiului, timpului și cauzalității s-au ocupat științe ca matematica și fizica, s-a ocupat filosofia. Spre deosebire de aceste științe, în ce mod cercetăm noi bunăoară problema spațiului? O apropiere de preocupările fizico-matematice este posibilă, poate chiar și utilă, dar numai pentru o deschidere de orizont, nu pentru cunoaștere în sine a fenomenului; e vorba aici de un alt câmp de experiență și de o altă metodă, aceea proprie domeniului ce ne-am propus să îl cunoaștem.

Cercetarea cadrelor fundamentale și a formelor elementare de gândire în limitele unor științe umaniste ca psihologia, etnologia sau sociologia poate surprinde ca idee și întreprindere. Studiu lor în limitele acestor științe impune ca oricare altă știință o atitudine obiectivă de cercetare a fenomenelor, prin metoda observației directe și experiment. Este vorba deci de o cunoaștere a unor date obiective, așa cum ni le prezintă realitatea concretă a unei societăți constituite, la profilul ei spiritual și formele proprii ce o definesc la un moment dat.

Nu interesează aici rezistența lor în fața unor adevăruri universal valabile, așa cum încearcă științele naturii sau filosofia să o facă, ci interesează *descifrarea unui mod specific de a gândi*, expresie a unei mentalități și coordonate etnice. Noi cercetăm spațiul – în continuare timpul și cauzalitatea – ca fenomene concrete, categorii fundamentale valabile pentru o concepție și o viziune de viață a unui popor, în cazul de față a poporului român.

Satul românesc arhaic a fost un zăcământ de date de o mare importanță științifică și națională; în fața

schimbărilor profunde calitative ce se produc azi sub ochii noștri, el prezintă încă elemente și forme disparate, mai puțin organice firește, dar nu lipsite de interes științific. Făcând această operă de cunoaștere a poporului nostru, în mod indirect noi putem aduce, pe de altă parte, o reală contribuție la cunoașterea unui mod de a gândi legat de un anumit stadiu al evoluției societății omenești, de o anumită orientare spirituală și orânduire socială, azi în mare măsură dispărute. Gândirea omului are și ea o istorie, deoarece cunoaște mai multe forme, care sunt și etape în dezvoltarea sa până la mentalitatea legată de datele științelor pozitive care domină azi.

Și acum însă o precizare: chiar dacă modul de a gândi și experimenta spațiul (ca și celelalte două categorii) are o influență asupra culturii populare – și o are sigur – pe noi ne interesează în primul rând cum este reprezentat acest spațiu, care-i sunt caracterele proprii, cum putem desluși pe calea acestei reprezentări *formele de gândire pe care le angajează, cum se prezintă el într-un proces de gândire și determină o mentalitate.*

Am întrebuițat termenul de reprezentare, pentru că acela de credință sau intuiție ar însemna prea puțin, iar acela de concept sau idee ar însemna altceva. Faptele și nivelul cercetării au indicat pe acela de *reprezentare*.

După aceste lămuriri, la prima vedere trilogia de față poate fi calificată ca o încercare de etnologie și anume de etno-psihologie. Această calificare însă nu aduce o definiție cuprinzătoare deoarece ea pleacă de la unele elemente dominante și nu de la complexitatea fenomenelor, așa cum le oferă realitatea concretă; ceea ce putem însă afirma în mod sigur este faptul că pentru a fi realizată, a fost necesar să ne plasăm la întretăierea a mai multe discipline, cu toate contribuțiile aduse și dificultățile ce le-a implicat; e vorba de psihologie și logică, de etnologie și sociologie.

Prima lucrare privește *reprezentarea spațiului* și modul în care această reprezentare angajează formele și procesul de gândire al omului din vechiul sat. Lucrarea de față nu urmărește o teorie generală a spațiului adică o nouă filosofie, ci mai sigur descifrarea pe bază de material concret a ce anume poate să însemne spațiul legat de activitatea rațională și spirituală (magico-religioasă) așa cum terenul ne-a oferit ca material.

Întemeiată pe observație directă vom face în primul rând o descriere a acestui fenomen acolo unde apare și în formele în care apare, ca produs al vieții umane; în continuare interpretăm acest material concret, fără a părăsi însă punctul de vedere al unei expuneri obiective, ținându-ne cât mai aproape de natura lucrurilor așa cum ele se manifestă în realitate.

Descrierea fenomenului concret și interpretarea ce îi urmează vor putea să aibă sigur unele consecințe în disciplinele înrudite preocupate și ele de problema spațiului; mai mult decât atât: dezbateră poate aduce o contribuție în general la limpezirea acestei probleme care a fost în inima filosofiei și științei din cele mai vechi timpuri, deși noi nu am vizat în mod direct acest scop.

Problema spațiului, deși bine conturată prin natura și formele proprii ale obiectului, nu poate fi detașată de celelalte probleme învecinate, așa cum sunt timpul și cauzalitatea. O strânsă corelație, până în a constitui aproape o polaritate, face ca cercetarea acestor fapte să meargă foarte strâns legat.

Cea de-a doua lucrare privește în mod normal *reprezentarea timpului*, firește cu aceeași incizie în planul interior și mental.

În satul românesc tradițional, timpul apare în două moduri, ceea ce face cu puțință ca cercetarea să fie făcută din două puncte de vedere: *timpul ca fenomen pozitiv*,

fenomen legat de știința pozitivă populară – pentru că există și o astfel de știință în înțeles de cunoștință pozitivă – inseparabil de observarea obiectivă a mersului astrelor și timpul ca fenomen calitativ psihologic, fenomen legat de credințe și obiceiuri, inseparabil de observarea strictă a rânduieilor impuse de tradiție. Cel de al doilea este punctul de vedere ce ni l-am însușit și în perspectiva căruia am executat lucrarea prezentă.

Ceea ce ne interesează pe noi aici nu este atât modul cum calculează și denumește omul satului nostru arhaic, timpul și unitățile lui, cum îl raportează și măsoară la mersul carului pentru ordonarea vieții lui practice; pe noi ne interesează ce este timpul pentru acest om, care îi este natura și ce înseamnă pentru el aceste fenomene ca prezență activă în viața sa, în alt mod decât un cadru material, cantitativ. Pentru a putea face această cercetare a trebuit să mergem acolo unde putem găsi datele necesare, adică conștiința omului, viața sa interioară. Ca și în cazul spațiului, cercetarea noastră merge către *cunoașterea mecanismului de gândire* a țăranului, către elementele intelectuale și emoționale care generează o concepție și o viziune asupra lumii prin fundamentalele cadre ale spațiului și timpului care apar și se exprimă în toate formele și manifestările de viață ale omului și colectivității.

Odată cu întocmirea *lucrării asupra cauzalității* încheiem trilogia asupra cadrelor fundamentale ale gândirii populare românești și a unor forme de explicație la nivelul acestei gândiri. După reprezentarea spațiului și timpului, noua lucrare asupra cauzalității năzuiește să completeze cercetarea, încercând să pună în lumină o viziune a lumii și vieții, procesul de gândire la un popor, așa cum a apărut în manifestările sale tradiționale.

Cercetarea unor astfel de teme lărgeste orizontul și lasă deschise înțelegerii întregul corp de date ale culturii

noastre populare. Cadre și categorii fundamentale, spațiul, timpul și cauzalitatea fac parte din acele date constitutive și determinante, structuri și forțe ce au întreținut diversele forme și funcțiuni ale acestei culturi.

Și ca încheiere a prefaței vom da o lămurire în legătură cu tabelul informatorilor care, privit în raport cu suprafața lucrării și problemele variate ce le ridică, poate să pară necorespunzător în ceea ce privește numărul. Documentar, informatorii exprimă nu numai ideea ci și proprietatea fișelor folosite, geografia lor și unele date personale.

Suntem obligați să prevenim lectorul că ne aflăm în fața unei probleme de metodă. Numărul a fost impus de selecția făcută în legătură cu conținutul fișelor. Dincolo de observația directă, folosind metoda inductivă, ancheta a produs multe fișe al căror conținut era asemănător, diferențele provenind mai mult din formulare. În această situație s-a impus inducția selectivă și multe fișe nu au mai avut rost să fie publicate ca document în textul redactat al studiilor.

În arhiva Institutului de Etnologie și Dialectologie, ca și aceea personală există mult material brut clasificat. Dacă la o singură idee am obținut 20 de fișe, am publicat în lucrări numai una și anume pe cea mai complexă și mai expresivă. Pentru ordonanța explicației am fost nevoit să practic inducția selectivă, despre care am pomenit, în acest fel s-a evitat empiria și lucrările au căpătat un profil mai precis.

În concluzie, numărul informatorilor cercetați a scăzut. Doar o publicare de material brut clasificat ar mai putea aduce unele contribuții, mai ales pentru geografia problemei.

CARTEA I
REPREZENTAREA SPAȚIULUI
LA POPORUL ROMÂN

pagina 49

Introdacere

pagina 50

PROBLEMA SPAȚIULUI ÎN ȘTIINȚA ȘI FILOSOFIA CONTEMPORANĂ

Problema spațiului atât de specifică epocii moderne – am putea-o numi o dominantă a ei – a păstrat amprenta a două mari concepții, una venind din filosofie, iar cealaltă din fizică: e vorba de apriorismul kantian și teoria relativității a lui Einstein.

Apriorismul filosofic afirmă că spațiul, ca și timpul, fac parte din condițiile transcendente ale experienței și că ideea de spațiu nu poate fi în vreun fel schimbată (influențată) de experiență. Nu avem de-a face cu o noțiune empirică, deoarece experiența nu este cu puțință fără existența categoriei de spațiu; spațiul ca și timpul, este o condiție a producerii fenomenelor. Teoria relativității, dimpotrivă, susține că aceste categorii nu sunt apriorice, și pentru a putea fi aplicate realității ele trebuiesc definite în funcție de sistemul de referință al observatorului; este un punct nou de vedere care, fără să contrazică total teoriile kantiene, aduce o profundă schimbare în însăși baza fizicii contemporane.

Pentru cercetarea noastră însă problema se încadrează în alt mod, pentru că altul este câmpul de cercetare și alta este metoda folosită. Reprezentarea spațiului este aici o problemă de știință umanistă, este o problemă de știință morală, nu de fizică matematică. De aceea credem necesar să semnalăm antecedentele din domeniul istoriei

artelor, al etnologiei și filosofiei culturii, care s-au produs în Germania începutului acesta de veac.

Diferențele observate între orizontul și formele de expresie în arta diverselor civilizații sau stiluri a îndemnat pe cercetători să caute explicația într-un substrat mai adânc generator al acestor diferențe. Alois Riegl și W. Worringer sunt primii istorici care și-au dat seama că arta în manifestările ei este fundată pe un sistem de valori și că *sentimentul spațiului* este factorul determinant; viziunea spațială, modul cum spațiul a fost gândit și experimentat au creat stilurile arhitectonice.

Dar spațiul a fost o problemă importantă și pentru etnologi și filosofi ai culturii. Pornind de la datele acestor discipline, O. Spengler și L. Frobenius au încercat să dovedească faptul că spațiul nu este o *constantă a intuiției umane* așa cum apare în apriorismul kantian, ci este un sentiment care generează cultură. Pentru ei cultura este ceva concret și organic, produs al unui mod de a gândi spațiul, care în acest fel poate deveni un adevărat simbol; din determinant al stilurilor în artă, la etnologiei și filosofii culturii spațiul devine un determinant al culturilor. Pentru Frobenius și Spengler, la baza oricărei culturi stă un suflet generator, iar pentru modul de expresie, un spațiu specific, un simbol spațial.

În școala sociologică franceză, fără să fie larg tratată, problema spațiului apare în studiile asupra societăților primitive. Emil Durkheim în sinteza sa *Les formes elementaires de la vie religieuse* (1925) și Levy Bruhl în lucrarea *Les fonctions mentales chez les primitifs* (1922) cu reveniri sumare în aproape toate lucrările ce i-au urmat, deși fragmentar, dedică o seamă de pagini problemei spațiului în gândirea primitivă. În ambele cazuri se opinează pentru un spațiu deosebit de al societăților evoluat (civilizate), caracter provenit din distincția dintre sacru și profan.

În literatura de specialitate contemporană, semnalăm în continuare contribuția lui Mircea Eliade, care în lucrarea *Le sacre et le profan* (1965), dedică un capitol spațiului privit din punctul de vedere al istoriei religiilor.

La noi problema apare mai pe larg tratată la Lucian Blaga. El expune în *Trilogia culturii* (1944) o teză asemănătoare celei susținute de Frobenius și Spengler, față de care rămâne tributar, cu o aplicație la cultura românească populară. Lucian Blaga, plecând de la ideea că *inconștientul posedă orizonturi proprii*, susține că *la baza așa-numitului sentiment specific al unei culturi stă un orizont sau o perspectivă pe care și-o creează inconștientul uman ca un prim cadru necesar existenței sale*.

Pe această cale el ajunge să afirme: *cultura românească populară posedă și ea o viziune spațială specifică, care ia forma determinată a infinitului ondulat*. Să numim acest cadru inconștient al vieții noastre *spațiul mioritic*, spune el. Așa cum se prezintă concepția lui Blaga, în afară de Frobenius și Spengler, este tributară lui Freud și mai puțin poporului român.

În ce ne privește, cadrul general al problemei așa cum apare la autorii germani citați mai sus nu îl socotim întemeiat decât parțial, spațiul fiind unul dintre multele date condiționate ale unei civilizații, culturi sau stiluri. Această critică privește și teza lui Blaga propusă pentru explicarea fenomenului românesc: este aici o simplificare care poate merge în concluzii până la eroare științifică. Chiar dacă am adăuga importanța factorului timp și pe acela al cauzalității, deși sunt adevărații stâlpi ai unei viziuni, nu am putea explica integral complexitatea unei civilizații sau culturi, fie ea populară. Așa cum am spus și în prefață, modul cum un popor își reprezintă aceste cadre fundamentale și cunoașterea acestor reprezentări, ne fac să înțelegem mai ușor sensul multor activități,

unele forme de expresie și de valori, dar ele nu pot epuiza integral căile de cunoaștere pe acest obiect, în cazul de față, cultura noastră populară.

În cercetările ce le-am întreprins îndelungă vreme pe teren și în cele redactate ce au fost publicate – fie că au privit obiceiurile din ciclul vieții, cele agrare sau sociale – am dat întotdeauna atenția cuvenită condiționărilor de loc ce se impun actelor rituale; la fel și atunci când am tratat problema teoretic, ca în problema obiceiurilor (o analitică și o sociologie a lor) din care câteva capitole, fragmente detașate, au văzut lumina tiparului. Observațiile directe au fost completate printr-o amplă anchetă de teren.

Cum am înțeles că întocmim lucrarea de față – reprezentarea spațiului – în continuarea celor de mai sus cititorul va găsi precizări complementare în paragrafele ce urmează.

SPAȚIUL ȘI ȘTIINȚA POPULARĂ: DETERMINANTUL INTELECTUAL ȘI EMOȚIONAL

Categoriile și formele de explicație în satul românesc, marile cadre cum li s-a mai spus, aparțin grupului superior de fapte, acela care a fost numit: mitologie și știință populară.

Mitologia privește o categorie de fapte și un mod particular de a interpreta lumea și viața, mod care, deși străbătut de un factor emoțional, nu-i ia din realitate sau autenticitate și nici calitatea de fapt științific obiectiv.

Știința populară este o expresie lărgită, deoarece cuprinsul acestui grup de fenomene nu constituie un corp întreg rațional și nici măcar îndeajuns de coerent, ci o sumă de cunoștințe empirice care deși sunt încărcate de

elemente noi legate de viață, ele rămân în mare măsură pozitive și cu urmări practice.

Spațiul este supus și el acestui regim cu dublu sens pozitiv și emoțional, după cum experiența imediată a mediului sau nevoia de explicație poate influența. Spațiul în satul românesc poate fi o intuiție, o reprezentare și uneori chiar o concepție. Trăit interior, el poate deveni calitativ; reprezentat sau conceput el devine un fenomen pozitiv, deși nu complet eliberat de elementele emoționale.

Spațiul, așa cum ni-l prezintă satul românesc, este desigur în primul rând o problemă practică, impusă de mediul înconjurător și a cărei ignorare i-ar pune omului în pericol însăși existența fizică. Până la această limită însă, spațiul pe plan sufletesc și mental are o seamă de reacțiuni necesare comportării și orientării omului.

Lucrurile pot fi urmărite însă mai departe și anume acolo unde *spațiul* devine o *categorie* și o *formă de explicație*, cadru fundamental pe care se ridică o viziune de viață. În această etapă însă, atât ca date cât și ca sens, spațiul apare în alt mod. El devine o reprezentare colectivă cu forme și funcțiuni în care grupul social etnic este prezent.

ZONELE DE CERCETARE ȘI PROBLEMELE CE LE RIDICĂ

În cercetarea și explicarea spațiului ca fenomen ce aparține satului românesc vom străbate două etape, etape ce ne sunt impuse de natura însăși a lucrării. Ele constituie cele două părți ale lucrării, și anume:

- Reconstituirea spațială a lumii
- Natura și formele spațiului

În prima parte vom face o prezentare sistematică a materialului sub îndrumarea și controlul faptelor concrete,

vom face o reconstituire a fenomenului fără o interpretare propriu-zisă a materiei cerută de problema noastră. În a doua parte, vom explica natura intimă și modurile în care apare și funcționează această categorie și cadru al lumii existente care este spațiul. Dar aceasta ne va duce totodată și la înțelegerea modului de funcționare a spațiului în procesul de gândire al țaranului român.

Cercetarea pe teren și culegerea materialului ne-a impus două grupe de fapte și probleme care alcătuiesc o schemă spațială a lumii, ceea ce constituie însăși partea întâi a lucrării. Cele două grupe de fapte mai importante, privite logic, sunt următoarele:

- Spațiul terestru
- Forma și ordinea cosmică

În prima grupă am încercat să reconstituim modul cum poporul român își reprezintă spațiul și datele obișnuite ale lumii înconjurătoare, adică ce înseamnă loc, ce înseamnă drum, cale, ce înseamnă sens, direcție. În a doua grupă am reconstituit modul de reprezentare al spațiului prin definirea punctelor cardinale, a noțiunilor de sus și jos, iar la sfârșit am încercat o precizare a poziției satului în lume.

SPAȚIUL CA FENOMEN COMPLEX ȘI ACTIV

Cercetarea spațiului pe care o facem aici merge în sectoare stabilite, unde formele de gândire sunt oarecum definite și în evenimentele zilei, evenimente care ne pun la dispoziție continuu aceleași fapte, dar care sunt fundamentale.

Vom cerceta și studia spațiul nu numai în conștiința țaranului român, în mod direct ca fenomen de mentalitate

generală a satului, ci vom înainta și în manifestările concrete care oglindesc o concepție despre spațiu în mod obiectiv, cum sunt bunăoară datinile și obiceiurile, activități spontane sau organizate care la rândul lor pot stimula, actualiza și manifesta mentalitatea generală a comunității de viață, mentalitate formată de-a lungul vremii.

Cercetarea spațiului ajută la cunoașterea mentalității generale a satului, dar deschide și căile spre înțelegerea multor fenomene, manifestări de cultură materială și spirituală, în interiorul și la baza cărora funcționează. Studiul cadrelor fundamentale ale gândirii populare, în cazul nostru al spațiului, merge către alte sectoare și alte probleme învecinate.

În viziunea noastră populară această dimensiune nu este doar o linie sau o direcție, ci este un adevărat *cadru*, pentru că spațiul în această viziune este un fenomen complex care străbate tot ce este și se produce aici ca o expresie a participării omului la cosmos. Suflul armoniei cosmice poate fi întâlnit în diversele ceremonii ale ciclului familial sau în cele agrare; în acest fel a fost cu puțință și o literatură de larg orizont spiritual cum e Miorița, Iertăciunea de nuntă, Bradul la înmormântare, Dealul Mohului etc. Acordând o mai mare atenție însuși stilului caselor și interioarelor în viața de toate zilele se resimte această influență.

CUPRINS

PREFAȚĂ	pagina 5
NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI	pagina 38
CUVÂNT ÎNAINTE	pagina 40

CARTEA I	
REPREZENTAREA SPAȚIULUI	
LA POPORUL ROMÂN	pagina 49

INTRODUCERE	pagina 50
--------------------	------------------

PARTEA I	
SPAȚIUL TERESTRU	pagina 59
CE ÎNSEAMNĂ LOC	pagina 60
CE ÎNSEAMNĂ DRUM	pagina 88
CE ÎNSEAMNĂ DIRECȚIE	pagina 100

FORMA ȘI ORDINEA COSMICĂ	pagina 113
LUMEA ȘI SPAȚIUL	pagina 114
PUNCTELE CARDINALE	pagina 124
SUS ȘI JOS	pagina 134
LUMEA ȘI SATUL	pagina 146

PARTEA A II-A	pagina 153
SPAȚIUL CA ORIZONT	pagina 154
NATURA SPAȚIULUI	pagina 162
ALTE ASPECTE DIFERENȚIALE	pagina 176
SPAȚIUL ȘI FORMELE DE EXPLICAȚIE	pagina 184
ÎNCHEIERE	pagina 196

CARTEA A II-A	
REPREZENTAREA TIMPULUI LA POPORUL ROMÂN	pagina 201
INTRODUCERE	pagina 202
PARTEA I	pagina 217
TIMPUL - CADRU AL EXISTENȚEI	pagina 218
FAZELE TIMPULUI	pagina 234
TIMP ȘI DESTIN	pagina 246
TIMPUL - CONDIȚIE DE ACTE	pagina 256
UNITĂȚI DE TIMP	pagina 266
CALENDARUL ȘI REFORMA	pagina 280
CALENDARUL ȘI TIMPUL SACRU	pagina 290
PARTEA A II-A	pagina 297
NATURA TIMPULUI	pagina 298
CARACTERELE TIMPULUI	pagina 310
ÎNCHEIERE	pagina 324
CARTEA A III-A	
REPREZENTAREA CAUZALITĂȚII	pagina 327
INTRODUCERE	pagina 328
PARTEA I	pagina 337
ORDINE, LEGE ȘI CAUZĂ	pagina 338
CAUZALITATE MATERIALĂ	pagina 346
CAUZALITATE SPIRITUALĂ	pagina 354
PARTEA A II-A	pagina 371
O ALTĂ FORMĂ A CAUZALITĂȚII	pagina 372
PROBLEME COMPLEMENTARE	pagina 382

**LOGICĂ POPULARĂ
ȘI EXPLICAȚIE CAUZALĂ** pagina 392

**NOTĂ EXPLICATIVĂ
LA REFERATUL
LUI OVIDIU BÂRLEA** pagina 406

ANEXE pagina 414

DIAGrame: SPAȚIUL ȘI TIMPUL pagina 419